

TOLMIROS SKAPANEAS
HOMENAJE AL PROFESOR
KOSTAS A. DIMADIS

ΤΟΛΜΗΡΟΣ ΣΚΑΠΑΝΕΑΣ
ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΚΩΣΤΑ Α. ΔΗΜΑΔΗ

Edición de
Isabel García Gálvez y Olga Omatos Sáenz

Vitoria-Gasteiz

2012

© DE ESTA EDICIÓN:
Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos
Vitoria-Gasteiz

TÍTULO ORIGINAL:

Isabel García Gálvez-Olga Omatos Sáenz (eds.), *TOLMIROS SKAPANEAS. Homenaje al profesor K. A. Dimadis / ΤΟΛΜΗΡΟΣ ΣΚΑΠΑΝΕΑΣ. Αφιέρωμα στον καθηγητή Κ. Α. Δημάδη*. Vitoria-Gasteiz, Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos, 2012.

COLABORA: *Susana Lugo Mirón*

MAQUETACIÓN: *Isabel García Gálvez y Augusto de Bago*

ISSN: 1137-7003

DEPÓSITO LEGAL: Gr. 82-97

Ninguna parte de esta publicación, incluido el diseño de la portada, puede ser reproducida, almacenada o transmitida por ningún medio, ya sea eléctrico, mecánico, óptico o reprográfico, sin permiso previamente expreso de las editoras.

Μυθοπλασία και πραγματικότητα στις
 Ακυβέρνητες πολιτείες του Στράτη Τσίρκα.
 Από την αναφορικότητα του
 μυθιστορηματικού λόγου στην
 ανάπλαση της ιστορικής μνήμης

Παναγιώτα Γ. Κωνσταντοπούλου
 Πανεπιστήμιο Πατρών

«Όταν η ζωή εισέρχεται στη λογοτεχνία, γίνεται λογοτεχνία και πρέπει να εκτιμάται ως λογοτεχνία» έγραψε ο J. Tyrtianov στη δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα. Ωστόσο, ένα λογοτεχνικό έργο προσφέρει ένα σημαντικό προνόμιο στον αναγνώστη δεδομένου ότι η προσέγγισή του αποτελεί ένα πεδίο όχι μόνο μελέτης και περιουλογογής, αλλά ακόμη και αμφισβήτησης (Συλλογικό έργο 1988, 184-192). Οι διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις δεν έχουν –και οφείλουν– να μην έχουν ως στόχο να εξαντλήσουν το έργο ούτε βεβαίως και να το αναιρέσουν με αντιφάσεις. Κύριος συντελεστής είναι το ίδιο το έργο –όχι ο συγγραφέας– και βασική συνιστώσα αποτελεί για τον αναγνώστη –μελετητή η αναζήτηση και ανεύρεση του συνδεδετικού κρίκου μεταξύ του μύθου ή του προσδιορισμού της μυθοπλασίας και των βιοματικών καταστάσεων του λογοτέχνη που προσέδωσε «το είναι» σε βάθος και πλάτος σκιαγραφώντας τους ήρωές του.

Υπό το πρίσμα αυτό, επιδιώκεται με την ανακοίνωση αυτή να αναδειχθεί η σχέση ανάμεσα στο μυθιστορηματικό λόγο και το κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο συλλαμβάνεται από

το συγγραφέα η ιδέα της πλοκής, παράγεται και λειτουργεί το μυθιστόρημα καθώς επίσης και να αναζητηθούν στοιχεία της ιστορίας που βοηθούν το σύγχρονο αναγνώστη να κατανοήσει τις εμπειρίστες συνθήκες που βίωσε ο Ελληνισμός της Αιγύπτου στο Κάιρο και στην Αλεξάνδρεια κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Είναι γνωστό πως στον 20^ο αιώνα την ελληνική πεζογραφία απασχολούν και ασκούν επιρροή σε μεγάλο βαθμό τα ιστορικά και πολιτικά γεγονότα. Ο Στρατής Τσίρκας, κορυφαίος εκπρόσωπος της μεταπολεμικής λογοτεχνικής παραγωγής στην Ελλάδα «αρπαγμένος από τα σιδερένια γόνατα –κατά την οικεία του έκφραση– της πολιτικής και της ιστορίας» παρουσιάζει στην Τριλογία του *Ακυβέρνητες Πολιτείες* τους ήρωές του να ζουν, να κινούνται, να δρουν στο μικρόκοσμο του τόπου, όπου γεννήθηκαν ή όπου συγκυριακές καταστάσεις τους οδήγησαν. Τα Ιεροσόλυμα, το Κάιρο, η Αλεξάνδρεια παρουσιάζονται ως πολύπαθα θέατρα της παγκόσμιας σύγκρουσης με το ναζισμό, αλλά και ως τόπος δοκιμασίας ανθρώπων που άμεσα ή έμμεσα συνδέονταν με τα τεκταινόμενα της ελληνικής πολιτικής ζωής γενικότερα και της Αριστεράς ειδικότερα, στη *Λέσχη* [1960], στην *Αριάγνη* [1962] και στη *Νυχτερίδα* [1965].

Ο κοινωνικός και πολιτικός προσανατολισμός χαρακτηρίζει γενικά τη λογοτεχνική παραγωγή του Τσίρκα: η Ιερουσαλήμ, το πολυεθνικό – πολυπολιτισμικό σταυροδρόμι της Μέσης Ανατολής, η κοινωνία της Αιγύπτου στο Κάιρο ή στην Αλεξάνδρεια και ένα πολυπληθές συνονθύλευμα ανθρώπων γηγενών ή ξένων, μονίμων ή κατά περίπτωση παροικούντων Ελλήνων, Αράβων, Εβραίων, Αγγλων, Ιταλών αποτελούν τον «καμβά» του μεγαλύτερου μέρους του συγγραφικού του έργου, ποιητικού και πεζού. Η ποιητική του συλλογή *Φελάχοι* [1933] κυρίως όμως η νουβέλα του *Νουρεντίν Μπόμπα* [1956] που γράφτηκε σε δέκα μέρες μετά την εθνικοποίηση της Διώρυγας του Σουέζ σε ατμόσφαιρα «αγωνιώδους αναμονής της αντεπίθεσης από τις Δυνάμεις που προστάτευαν τα συμφέροντα των Ευρωπαίων Μετόχων της Διώρυγας» (Prokoraiki 1985) πιστοποιούν πως το έργο του το συναρτά με ιστορικά γεγονότα της Αιγύπτου και το αγωνιστικό φρόνημα των Αιγυπτίων.

Ο Γιάννης Χατζηανδρέας [Στρατής Τσίρκας] γεννήθηκε στο Κάιρο το 1911 και πέρασε ένα μεγάλο μέρος της ζωής του στην Αίγυπτο την οποία εγκατέλειψε οριστικά το 1963. Η ενασχόλησή του ως λογιστής αρχικά και διευθυντής κατόπιν σε εκκοκκιστήριο βάμβακος στην Άνω Αίγυπτο και σε βυρσοδεψείο της Αλε-

ξάνδρειας πρόσφεραν το υλικό που αξιοποίησε στα πρώτα του διηγήματα προκειμένου να παραστήσει ρεαλιστικά τις συνθήκες διαβίωσης καθημερινών ανθρώπων της στέρησης και του μόχθου. Ο Τσίρκας, ψυχολογικά και συναισθηματικά ταυτίζεται με τον κόσμο της προσφυγιάς· όπως ομολογεί ο ίδιος «όντας κι εγώ πρόσφυγας εκείνη τη στιγμή [η ταύτιση] μου έδωσε την ορμή που χρειάστηκε για να βγει ο πρώτος τόμος από τις *Ακυβέρνητες Πολιτείες* [...] Οι σχέσεις μου με το πνεύμα και τον κόσμο της προσφυγιάς είναι πολύ έντονες, υπάρχουνε ρίζες –γι' αυτό μπορώ και εμπνέομαι πιο άμεσα» (Tsirkas 1983).

435

Παράλληλα η περιρρέουσα ατμόσφαιρα στα χρόνια του Μεσοπολέμου [ο απόηχος και η ακτινοβολία της Οκτωβριανής Επανάστασης, η διεθνής οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της, το αποικιοκρατικό καθεστώς της Αιγύπτου και οι συνθήκες διαβίωσης], η μύησή του στην Αριστερή Ιδεολογία, η ενεργός ανάμειξή του το 1936 στην Αντιφασιστική Πρωτοπορία», τα ταξίδια του στην Ευρώπη και η συμμετοχή του στο Β' Διεθνές Συνέδριο στο Παρίσι «για την υπεράσπιση της κουλτούρας» εναντίον του Φασισμού και του Ναζισμού, συνέβαλαν στη διαμόρφωση και παγίωση θέσεων του σε επίπεδο ιδεολογικό, ταξικό, πολιτικό. Με την έκρηξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ο Τσίρκας δραστηριοποιείται ενάντια στα σχέδια του Φασισμού άλλοτε ως στέλεχος της κομμουνιστικής οργάνωσης της Αιγύπτου, άλλοτε ως αρθρογράφος στο περιοδικό *Έλλην* κι άλλοτε ως καθοδηγητής στον Ελληνικό Απελευθερωτικό Σύνδεσμο (Sakellaropoulos 2007, 318-322). Είναι σαφές, λοιπόν, πως οι βιωμένες εμπειρίες, αλλά και το χρέος του πνευματικού ανθρώπου να αναπτύξει ενεργό ρόλο καθόρισαν τις επιλογές του Τσίρκας: να μείνει αταλάντευτος στην ιδεολογία του και να γράψει λογοτεχνία. Εκ πεποιθήσεως αντικομφορμιστής και πολέμιος κάθε πράξης συμβιβασμού γίνεται ο μυθοπλάστης που εγκιβωτίζει μέσα στο κείμενό του την πραγματικότητα που βιώνει, τον ίδιο του τον εαυτό, πρόσωπα υπαρκτά ή της φαντασίας του διαπλέκοντας ιστορία και αφηγηματικό υλικό. Ως δημιουργός μορφοποιεί τη δική του πραγματικότητα εικονογραφώντας τους ήρωές του σε ένα πλαίσιο, όπου συμφύρονται μνήμες τροφοδοτούμενες από τα τεκταινόμενα της ζωής, τα πολεμικά και πολιτικά γεγονότα και οδηγώντας τον σε μια ρεαλιστική γραφή. Όπως υποστηρίζει ο Αλεξ. Αργυρίου

η Τριλογία στο σύνολό της, κατορθώνει να δώσει την ατμόσφαιρα μιας εποχής, σκληρής και ανελέητης, τους ανθρώπους ως ξεχωριστές οντότητες μπλεγμένους μέσα

στα γρανάζια της Ιστορίας, κάποιους χωμένους μέσα στο πολιτικό παιχνίδι, άλλους καθαρούς, άλλους ανέντιμους, σχετικούς όμως με το ρόλο που είχαν διαλέξει ή τους είχε ανατεθεί από αμείλικτες εξουσίες» (Argyriou 1988, 320).

Στο πλέγμα αυτών των συλλογισμών θεωρώ ότι εξηγείται και η επιλογή του τίτλου της Τριλογίας *Ακυβέρνητες Πολιτείες*. Ποιες είναι οι Ακυβέρνητες Πολιτείες; Θεωρητικά όσες ενεπλάκησαν στη δίνη του πολέμου και αποτέλεσαν στην πραγματικότητα πεδίο πολεμικών συγκρούσεων και ιδεολογικών αντιπαραθέσεων. Δύο φορές –τουλάχιστον– ο συγγραφέας στη *Λέσχη* αξιοποιεί τον τίτλο ως έκφραση για να σκιαγραφήσει την ατμόσφαιρα στην Παλαιστίνη, στα Ιεροσόλυμα: «Δεν είναι Ευρώπη εδώ [...] Είναι Ανατολή. Όταν θα δεις την παλιά πόλη και μάθεις τα μίση και τις δολοποκίες που σπαράζουν αυτή την ακυβέρνητη πολιτεία, θα νιώσεις [...]» (Tsirkas 1960, 13,17).

Εκτός από τα Ιεροσόλυμα, το Κάιρο και η Αλεξάνδρεια, μεγάλες πόλεις της Αιγύπτου, χώροι υποδοχής ανθρώπων από όμορες χώρες, αλλά και από χώρες της Ευρώπης λειτουργούν κι αναδεικνύονται ως πεδία δράσης εξουσιαστικών μηχανισμών, πολιτικών και οικονομικών και γίνονται σε επάλληλους κύκλους δημιουργοί, πομποί και δέκτες προτύπων, νοοτροπιών και συμπεριφορών. Ιστορικός και αφηγηματικός χρόνος ταυτίζονται καθώς χρονική αφετηρία και τέλος της αφήγησης καλύπτουν την περίοδο 1942-1944· ωστόσο, ο ουσιαστικός χρόνος της Τριλογίας εκτείνεται σε βάθος δεκαετιών και εύρος γεωγραφικών συντεταγμένων όπου η συνύπαρξη Ελλήνων, Αράβων, Εβραίων, Άγγλων, Γάλλων, Ιταλών διαμορφώνει μια πραγματικότητα η οποία υπερβαίνοντας τις έννοιες λαός ή έθνος αναδεικνύει πρωταγωνιστή τον ίδιο τον άνθρωπο που λειτουργεί λιγότερο αυτοβούλως και περισσότερο ως έρμαιο των ιστορικο-πολιτικών συμβάσεων και συνθηκών της εποχής του.

Σύμφωνα με τη θεωρία του γενετικού δομισμού ένα έργο είναι «προϊόν κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων συνδεδεμένο με την Ιστορία και το κοινωνικό σύνολο ή τα υποσύνολα που εκλαμβάνει ως πηγές της ύπαρξής του. Ξεκινά από τη σημαίνουσα δομή για να φτάσει στην κοσμοθεωρία» (Samara 1987, 11). Η πολυσημία ενός έργου προσδιορίζεται από πέντε παράγοντες: το συγγραφέα, το κείμενο, τον αναγνώστη, τη γλώσσα και την πραγματικότητα που λειτουργούν αντίστοιχα ως πομπός, μήνυμα, αποκωδικοποιητής, κώδικας, εξωγλωσσικό πλαίσιο (Riffaterre 1979, 8-11). Ποιες τεχνικές και τρόπους αφήγησης χρησιμοποιεί ο

Τσίρκας στις *Ακυβέρνητες Πολιτείες*; Στη ρέουσα και πυκνή γραφή του με τις «σιωπές» και τους λογικούς και χρονικούς διασκελισμούς, εναλλάσσονται πρωτοπρόσωπη και τριτοπρόσωπη αφήγηση, διάλογος/μίμηση, αφήγηση, περιγραφή. Η μίμηση της πραγματικότητας είναι συχνά κωδικοποιημένη στο κείμενό του γιατί ουσία και σημασία έχει η προσπάθεια αναπαράστασης και η ανασύσταση μιας πραγματικότητας, όχι η αντιγραφή της. Όπως, ορθά παρατηρεί ο Riffaterre «η αυταπάτη της εξωτερικής αναφοράς» εμποδίζει τη μελέτη σε βάθος υπό την έννοια ότι κάθε απόπειρα του αναγνώστη –αποκωδικοποιητή να επιστημάνει ομοιότητες με την πραγματικότητα– εξωγλωσσικό πλαίσιο αποδυναμώνει τελικά την αυτοδυναμία και την αυτοτέλεια του έργου (Riffaterre 1972, 122).

437

Για το έργο του Τσίρκα έχουν διατυπωθεί οι απόψεις πως είναι στενά και βαθιά δεμένο με τον ιστορικό χρόνο και χώρο γι' αυτό και έχει αποκτήσει διαχρονική σημασία (Ritsos 1980) και πως ο Τσίρκας πρώτος «εισηγάγε το βιωματικό στοιχείο στην Ελληνική Αριστερά (Savvopoulos 1983, 574). Ωστόσο, ο ίδιος ο συγγραφέας σε προλογικό σημείωμα της πρώτης έκδοσης της *Νυχτερίδας* [1965] γράφει χαρακτηριστικά:

οι *Ακυβέρνητες Πολιτείες* είναι μυθιστόρημα, ένα γέννημα της φαντασίας. Δεν είναι οπωσδήποτε αυτό που λέμε μυθιστόρημα με κλειδιά [...] δεν είναι αυτοβιογραφία, δεν είμαι ο Μάνος Σιμωνίδης. Δεν είναι ιστορικό μυθιστόρημα, με τη στενή έννοια, δηλαδή χρονικό. Πάρα πολλά από το δράμα της Μ. Ανατολής παραλείφθηκαν, πάρα πολλά διασκευάστηκαν για τις ανάγκες του μύθου. (Tsirkas 2005, 7-8)

Μια τέτοια τοποθέτηση, βέβαια γίνεται κατανοητή αν συσχετισθεί με το κλίμα που είχε διαμορφωθεί με αφορμή την έκδοση της *Αριάγνης* και τις εκ διαμέτρου αντίθετες φιλολογικές κριτικές σχετικά με τη λογοτεχνική αξία ή απαξία του έργου, κριτικές που προσέλαβαν χαρακτήρα ιδεολογικών συζητήσεων και αντιπαραθέσεων. Είναι θεμιτό υπό τις συνθήκες αυτές ο συγγραφέας με δηλώσεις του να θέλει να αποστασιοποιηθεί από πρόσωπα και καταστάσεις αφήνοντας να εννοηθεί πως η σχέση του μύθου με τα ιστορικά συμφραζόμενα πρέπει να εξετάζεται και να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα της αλληλενέργειας του κοινωνικού στοιχείου στο λογοτεχνικό.

Δεκαοκτώ χρόνια αργότερα σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό η *Λέξη* σε μια κατάθεση ψυχής ή καλύτερα σε μια περιπλάνηση στις *Ακυβέρνητες Πολιτείες* –σύμφωνα με τον

τίτλο– ο Τσίρκας δίνει στοιχεία που αναφέρονται στη δράση που ανέπτυξε από το 1942 στην Αλεξάνδρεια και στην Παλαιστίνη, αλλά και στα κίνητρά του να γράψει τη *Λέσχη* πρώτα, την *Αριάγνη* στη συνέχεια.

Για τη *Λέσχη* που χαρακτηρίστηκε ως το πιο προωθημένο αισθητικά μέρος της Τριλογίας (Argyriou 1988, 307-310) γράφει: «[...] στα “πορτραίτα από τα Ιεροσόλυμα” κάνω μια καταγραφή εν συντομία των προσώπων που είχα γνωρίσει στην πανσιόν αυτή [...]» (Tsirkas 1983, 571). Ο κεντρικός ήρωας Μάνος Καλογιάννης ή Καλόγιαννος, αριστερός διανοούμενος και αρθρογράφος στο *Μαχητή* λάθρα βιών για ν’ αποφύγει τον εντοπισμό του από τη βρετανική αντικατασκοπεία και ορισμένα κομματικά στελέχη με τα οποία έχει διαφωνήσει αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό πολιτικές επιλογές και εξελίξεις σε πολεμικό επίπεδο. Γύρω του δρα και κινείται ένα ετερόκλητο πλήθος ανθρώπων ευυπόληπτων ή μη, καιροσκόπων, ιδεολόγων, αμοραλιστών· ανάμεσά τους παλαιοί σύντροφοι ο Γαρέλας, το Ανθρωπάκι αλλά και οι «κομμένες κεφαλές», άνθρωποι, δηλαδή ηθικολόγοι–υποκριτές. Ο συγγραφέας–αφηγητής κάνει λόγο για την αισχροκέρδεια και την απανθρωποποίηση του ατόμου στον πόλεμο, για τον επισφαλή ρόλο των Άγγλων, την εξέλιξη των πολεμικών τεκταινομένων, το φόβο που είναι διάχυτος καθώς οι άνθρωποι κατασκοπεύουν και κατασκοπεύονται. Κάποτε–κάποτε η αφήγηση διακόπτεται για να περιγράψει τον περιβάλλοντα χώρο, τη φύση, τα κτήρια και τις συνοικίες των Ιεροσολύμων. Δύο–θεωρώ– πως είναι τα στοιχεία που αποδεικνύουν τον ευρηματικό τρόπο γραφής του Τσίρκα· το πρώτο σχετίζεται με τον τίτλο· τι ακριβώς ήταν η *Λέσχη* αποκαλύπτεται προς το τέλος της μυθιστορίας, γεγονός που διατηρεί αμείωτο το ενδιαφέρον του αναγνώστη. Το δεύτερο σχετίζεται με το χρόνο· στην αρχή του μυθιστορήματος γίνεται λόγος για τη συμπλήρωση–σχεδόν–εκατονταετηρίδος από το θάνατο του Γερμανού ποιητή Φρίντριχ Χάιντερλιν [1770-1843] και στον επίλογο, η Έμμη–πλατωνικά ερωτευμένη με τον κεντρικό ήρωα– γράφει στο υστερόγραφο επιστολής της προς αυτόν: «για δες σύμπτωση, αγάπη μου, σήμερα κλείνει χρόνος από τη μέρα που σε πρωτοείδα–εκατό χρόνια που πέθανε ο Χάιντερλιν» (Tsirkas 1960, 315). Ταύτιση ιστορικού και δραματικού χρόνου [7 Ιουνίου 1942-7 Ιουνίου 1943].

Έναυσμα για τη συγγραφή της *Αριάγνης* του δεύτερου μέρους της Τριλογίας αποτέλεσε όπως εξομολογείται ο Τσίρκας η υπόθεση του Απρίλη του ’44 (Sakellaropoulos 2007, 342-345). «Τον έχω ζήσει τον Απρίλη πάρα πολύ έντονα και η αδικία που

έχει γίνει στους ανθρώπους που αγωνίστηκαν και θυσιάστηκαν [...] αυτό μ' έκανε να γράψω, για να δικαιωθεί ο Απρίλης» (Tsirkas 1983, 572).

Ο συγγραφέας στην *Αριάγνη* τοποθετεί τους ήρωές του στο επίκεντρο των γεγονότων, πολιτικών και στρατιωτικών. Η τύχη της 1^{ης} Ταξιαρχίας και το δίκαιο ή όχι του αντιφασιστικού αγώνα στη Μέση Ανατολή βρίσκονται στο στόχαστρο θετικών και αρνητικών σχολίων από τα μέλη της ηγετικής κομματικής ομάδας στην οποία συγκαταλέγεται και ο Μάνος Σιμωνίδης, πλέον, όχι Καλογιάννης.

Απόψεις όπως «ο στρατός μας δεν πήρε στο Αλαμείν το βάπτισμα του πυρός. Εκεί πήρε το αίμα του πίσω. Νίκησε τους Γερμανούς. Και στη νίκη τον οδήγησαν οι αντιφασίστες, αξιωματικοί και φαντάρου» (Tsirkas 1962, 88-89) «[...] η αλήθεια είναι πως την απομακρύνουν [την Ταξιαρχία] από το Κάιρο, γιατί εξασκεί πίεση πάνω στους κυβερνητικούς σας κύκλους» (Tsirkas 1962, 122-124) και «[η διαταγή για μετακίνησή της στη Δαμασκό-Παλμύρα-Ευφράτη]» «κουρελιάζει σκόπιμα το εθνικό μας φιλότιμο [...] κι απ' αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε τη μεταχείριση που μας ετοιμάζουν μεταπολεμικά» (Tsirkas 1962, 280-283) διερμηνεύουν τις θέσεις που εκφράζουν τα μέλη της ολιγομελούς και σκιώδους αυτής ηγετικής ομάδας θέλοντας να στηλιτεύσουν ορισμένες επιλογές της ελληνικής κυβέρνησης, αλλά κυριότατα τις μηχανογραφίες και σκευωρίες των Άγγλων πρακτόρων.

Με σαφήνεια δηλώνεται στο μυθιστόρημα πόσο καταλυτικά λειτουργεί ο πόλεμος στην ψυχοσύνθεση των ανθρώπων, πόσο επηρεάζουν οι πολιτικές εξελίξεις [παραίτηση Κανελλόπουλου, προώθηση Τσουδερού] και οδηγούν σε αντιπαραθέσεις και σε καχυποψία τους συντρόφους. Ο συγγραφέας αφουγκράζεται τα γεγονότα και μέσα από προσωπικά του βιώματα και εμπειρίες αναβιώνουν με πρωταγωνιστές το Σιμωνίδη, το Γαρέλα, το Φωτερό, το Ρούμπυ γεγονότα του πρόσφατου ή ύστερου παρελθόντος, η ζωή στο Κάιρο (Tsirkas 1962, 169), η εθνική αντίσταση στην Ελλάδα (Tsirkas 1962, 85), ο Ισπανικός Εμφύλιος (Tsirkas 1962, 75-76).

Οι προθέσεις του Τσίρκα σε ιδεολογικό επίπεδο προσδιορίζουν και τα πρότυπα των προσώπων που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με το βασικό ήρωα αλλά και τις αξίες που αναδεικνύονται μέσα στο κείμενο (Giannakitsa 1999, 49-52). Η ανθρωπιά, η αλληλεγγύη, η καθαρότητα της ψυχής, η αντιρατσιστική διάθεση αποτυπώνονται στο πρόσωπο της Αριάγνης Σαρίδη, μητέρας ενός συντρόφου του Μάνου Σιμωνίδη. Πρότυπο μάνας και συζύγου, γυναίκα φαινομενικά καθηλωμένη στο ρόλο της, αλλά

με άποψη και δυναμισμό, διαχειρίζεται με σύνεση τα «του οίκου» της, χαιρεί εκτίμησης από ξένους και γηγενείς με κάποιους από τους οποίους συνδέεται με ειλικρινείς γεμάτες ανθρωπιά σχέσεις.

«Προβληματίστηκα και βρήκα –γράφει ο Τσίρκας– ότι για τις ανάγκες του μυθιστορήματος την *Αριάγνη* την έβαλα να καθίσει στο σπίτι μας· έγινε η μάνα μου και τα χαρακτηριστικά όλα που της έδωσα ήταν τα χαρακτηριστικά της μάνας μου, η ανεξίθρησκία της, η συμπάθεια για τον φτωχόκοσμο κλπ.» (Tsirkas 1983, 572). Εξάλλου, η συμπάθεια που τρέφει ο συγγραφέας για τους απλούς ανθρώπους του μόχθου αδιακρίτως φυλής είναι διακριτή σε αναφορές του στις φτωχογειτονιές του Καΐρου (Tsirkas 1962, 95), στο ανώνυμο πλήθος που ζει και κινείται εκεί με τις ιδιαιτερότητές του, την προσήλωσή του στα ήθη και τα έθιμα, στις θρησκευτικές ιεροτελεστίες (Tsirkas 1962, 230-232). Παράλληλα, αξιοποιώντας τη μέθοδο της εγκιβωτισμένης αφήγησης δίνει στοιχεία για τις συνθήκες εκδήλωσης του εργατικού κινήματος στην Αίγυπτο στα 1899 και 1911 εκφράζοντας έτσι μέσω του ήρωά του Μάνου Σιμωνίδη –την αντίθεσή του στο σύστημα εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο (Tsirkas 1962, 108-110). Στην *Αριάγνη* συνεπώς εντοπίζεται ανεστραμμένος ο αφηγηματικός χρόνος, ενώ ουσιαστικά η πλοκή εξελίσσεται στο χρονικό διάστημα από τις 13 Δεκεμβρίου 1942 έως τις αρχές Ιουνίου του 1943.

Στον τρίτο τόμο της τριλογίας *Η Νυχτερίδα*, η δράση καλύπτει το χρονικό διάστημα από τον Οκτώβριο του 1943 έως τον Μάιο του 1944, με εξαίρεση τον επίλογο –βρισκόμαστε στο 1954– όπου ο αφηγητής αναφέρεται στα Δεκεμβριανά και τον Εμφύλιο, γεγονότα στα οποία μετείχαν –εκτός από τον Σιμωνίδη– άλλοι ήρωες του έργου συνεχίζοντας τον αγώνα τους. Κατά την άποψη του Αλεξ. Αργυρίου ο επίλογος λειτουργεί εν είδει «μνημοσύνου των νεκρών από τους επιζώντες» δεδομένου ότι ο Τσίρκας με τη *Νυχτερίδα* διατρανώνει την πίστη του σε έναν αγώνα για την ανάδειξη του «σοσιαλισμού με ανθρώπινο πρόσωπο» (Argyriou 1988, 318-319).

Στο μυθιστόρημα διεκτραγωδούνται οι περιπέτειες του Σιμωνίδη και των συντρόφων του στην παράνομη γιάφκα της Αλεξάνδρειας (Tsirkas 2005, 14-24), οι ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις που συμβαίνουν στην ελληνική εξόριστη κυβέρνηση (Tsirkas 2005, 283-291) καθώς και ιστορίες που αφορούν στον αιγυπτιακό κόσμο με έμφαση τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης που αναδεικνύουν έντονα την αυθεντικότητα και λαϊκότητα νοοτροπιών και συμπεριφορών (Tsirkas 2005, 14-15, 25-26, 258-265). Η αφή-

γηση τρέπεται στο παρελθόν σε δύο κεφάλαια του έργου, όπου η λειτουργία της μνήμης, μέσω της οπτικής γωνίας του Παράσχου, συγγενούς του Σιμωνίδη, αναδεικνύει καταστάσεις ζωής που αφορούν στην οικογενειακή ιστορία με *terminus post quem* το σεισμό της Χίου το 1881, την προσφυγιά και την εγκατάσταση της οικογένειάς τους στην Αλεξάνδρεια (Tsirkas 2005, 29, 55-56, 67-80, 129-149).

Με τις *Ακυβέρνητες Πολιτείες* ο Τσίρκας επεχείρησε να καταγράψει τα γεγονότα μιας περιόδου, όπου ο άνθρωπος, κάθε τύπος ανθρώπου εν μέσω σπαραγμών, πολέμου και συμφορών αντιστέκεται ή λειτουργεί ως άθυρμα αμείλικτων εξουσιαστικών μηχανισμών «έως ότου βρει τελικά μία θέση και κατασταλάξει μέσα στην αρμονία των κόσμων και τη γαλήνη» (Tsirkas 1960, 50).

Χαρακτηριστική είναι νομίζω η στιχομυθία του Μάνου Σιμωνίδη και ενός συντρόφου του στην *Αριάγνη*:

Αν ζήσω, ύστερ' απ' τον πόλεμο [...] ύστερ' από χρόνια θα
γράψω ένα βιβλίο [...] για να σε βγάλω από πάνω μου, να
λευτερωθώ [...]

– Και θα τα πεις όπως έγιναν;

– Δεν ξέρω. Αυτό κανείς δεν μπορεί να το πει από τώρα
[...] θα βάλω την αλήθεια, αυτό στο λέω από τώρα, γιατί
το ξέρω. Θα την έχω αναπλάσει με τη φαντασία μου σε
μορφές που δεν μπορώ να προβλέψω. Μα θα βάλω και τις
σκιές. Αλλιώς, θα κάνω ένα ψεύτικο πράμα.

(Tsirkas 1962, 290-291)

Βιβλιογραφία

ARGYRIOU 1988. Αλεξ. Αργυρίου, «Στρατής Τσίρκας: Παρουσίαση-Ανθολόγηση», *Η Μεταπολεμική Πεζογραφία. Από τον πόλεμο του '40 ως τη δικτατορία του '67*, τ. Ζ'. Αθήνα: Εκδόσεις «Σοκόλη», 290-377.

GIANNAKITSA 1999. Νάγια Γιαννακίτσα, «Οι αξίες και τα πρότυπα στην Αριάγνη του Στρατή Τσίρκα σύμφωνα με το γενετικό δομισμό», *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ' Λυκείου Ο.Ε.Δ.Β.*, 152-159.

— 1999. *Φιλολογική*, τχ. 67 (Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος). Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνοεκδοτική, 49-52.

ΠΡΟΚΟΡΑΚΙ 1985. Χρύσα Προκοπάκη, *Στα ίχνη του Σ. Τσίρκα, Σχεδιασμά χρονολογίου*. Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.

RIFFATERRE 1972. Michael Riffaterre, «L' illusion référentielle», *Littérature et réalité*. Paris: Seuil, 122.

— 1979. Riffaterre, *La production du texte*. Paris: Seuil.

RITSOS 1980. Γ. Ρίτσος, «Λίγα λόγια για τον Τσίρκα». *Αντί* 148.

SAKELLAROPOULOS 2007. Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Το Σώμα των Ελλήνων Αξιωματικών στον πόλεμο και την πολιτική», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αι., τ. Γ' (Δεύτερος Παγκόσμιος πόλεμος. Κατοχή-Αντίσταση)*. Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 342-345.

SAMARA 1987. Ζωή Σαμαρά, *Προοπτικές του κειμένου*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κώδικας.

SANVOPOULOS 1983. Δ. Σαββόπουλος, «Η συμπληρωματική γνωριμία μου με τον Τσίρκα». *Η λέξη* 25 (Ιούλιος).

(ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ) 1986. *Η Μεταπολεμική Πεζογραφία. Από τον Πόλεμο του '40 ως τη δικτατορία του '67, τ. Α'.* Αθήνα: Εκδόσεις Σοκόλη.

TSIRKAS 1960. Στρατής Τσίρκας, *Ακυβέρνητες Πολιτείες: Η Λέσχη*. Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.

— 1962. Στρατής Τσίρκας, *Ακυβέρνητες Πολιτείες: Αριάγνη*. Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.

— 1983. Στρατής Τσίρκας, «Ακυβέρνητες Πολιτείες», *Μια περιπλάνηση*. *Η λέξη* 25, 571-574.

— 2005. Στρατής Τσίρκας, *Ακυβέρνητες Πολιτείες: Η Νυχτερίδα*, τόμ. 3. Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.